

Kovács Eleonóra

# A kooperatív csoportmunka megvalósulásának okai és lehetőségei háború idején

## Reasons And Possibilities for the Realization of Cooperative Group Work During Wartime

*A tanulmány célja, hogy kutassa, hogyan alkalmazható a kooperatív csoportmunka elve a felsőoktatásban, szemináriumi foglalkozások alkalmával, figyelembe véve a háború következtében tapasztalható kihívásokat. A tanulmány a szakirodalom alapján áttekinti az orosz–ukrán háború nyomán a felsőoktatásban bekövetkezett változásokat. Ezt követően a kooperatív csoportmunka felsőoktatásban való alkalmazásának okát és lehetőségét vizsgálja. A kutatás elméleti háttérét a távoktatás és a háború nyomán keletkező kihívássorozatot elemző szakirodalom áttekintése jelenti. Ukrajnában 2022-ben az oktatás elsősorban távoktatásban, egyes esetekben hibrid oktatási forma keretében valósult meg. Ennek következtében a szakirodalomban a távoktatás tapasztalatait vizsgáltam. Különösen a háború pszichológiai hatása, a kreativitás és az alternatív oktatási módszerek alkalmazásának jelét kerestem az ukrán nyelvű szakirodalomban. A magyar nyelvű szakirodalomban a háború társadalmi következményei és az oktatási folyamatban bekövetkező változások jelentek meg. A kutatás módszertanát tekintve a deduktív módszer kerül előtérbe. Ide tartozik a forráskutatás, forráskritika és a tartalomelemzés. A tanulmány következtetése, hogy kihívással tüzelt időszakban annak megfelelő tanulás-szervezés szükséges. Ez nemcsak az órarend, tanórák közötti szünetekkel, hanem a szemináriumi foglalkozáson alkalmazott módszerek vonatkozásában is megvalósítható. Egyéni munka helyett csoportmunka, projektmunka és kooperatív csoportmunka is ajánlott lehet. Ezek közül a kooperatív csoportmunka megvalósításáról esik szó. Fontos a diákok közötti együttműködés, párbeszéd, a csoporttárs véleményének meghallgatása, hiszen ezek a tapasztalatok hasznosak lehetnek a szakmai gyakorlat és a munkaerőpiacon való elhelyezkedés során. A kutatás eredetisége abban rejlik, hogy a kooperatív csoportmunka háború idején való alkalmazásának lehetőségét vizsgálja.*

**Kulcsszavak:** távoktatás, felsőoktatás, háború, hadiállapot, kooperatív csoportmunka

*The aim of the study is to explore how the principle of cooperative teamwork can be applied in higher education, in the context of seminar sessions, taking into account the challenges*

*of war. Drawing on the literature, the paper reviews the changes in higher education in the wake of the all-out Russo-Ukrainian war. It then examines the rationale and potential for the use of cooperative group work in higher education. The theoretical background to the research is provided by a review of the literature analysing distance education and the series of challenges it poses in the wake of the war. In Ukraine in 2022, education was mainly delivered through distance learning, and in some cases through hybrid education. As a consequence, I have examined the experience of distance education in the literature. In particular, I searched for signs of the psychological impact of war, creativity and the use of alternative teaching methods in the Ukrainian-language literature. In the Hungarian-language literature, the social consequences of the war and changes in the educational process were discussed. In terms of research methodology, the deductive method was used. This includes source research, source criticism and content analysis. The conclusion of the study is that in a challenging period, appropriate organisation of study processes is necessary. This can be done not only with timetables and breaks between lessons, but also in the way methods are applied in the seminar sessions. Group work, project work and cooperative group work may be recommended instead of individual work. From these, the implementation of cooperative group work is discussed. Cooperation and dialogue are important between students, and listening to the opinion of a group partner can be useful experiences during internships and employment. The originality of the research lies in the possibility of using cooperative group work in wartime.*

**Keywords:** distance learning, higher education, war, state of war, cooperative group work

## 1. Bevezetés

A kooperatív csoportmunka olyan munkaforma, amely esetében a feladat akkor teljesíthető, ha mindegyik résztvevő aktívan hozzájárul a közös munkához. A csoporttagok meghatározott szerepet vállalnak a cél elérése érdekében. A kooperatív csoportmunka alkalmazása fontos, mert az építő egymásrataltság megélése, a csoporttárs szemléletmódjának megértése, a csapatmunkában való aktív részvétel fejlesztése az egyetemi hallgató esetében megkönnyíti a szakmai gyakorlat eredményességét. Mindez elősegíti a munkaerőpiacon való érvényesülést. A kooperatív csoportmunka alkalmazása hadiállapot idején időszerű, mert a kihívássorozat (tehát a háború következménye, a tanórát megszakító légiriadó) ellenére is alkalmazható.

A tanulmány célja annak kutatása, hogy miért alkalmazható a kooperatív csoportmunka elve a szemináriumi foglalkozások alkalmával Ungváron, figyelembe véve a háború következtében tapasztalható kihívást. 2022–2025 között a felsőoktatás résztvevői szemeszterenként eltérő kihívással szembesülnek. Ezért elsőként a teljes körű háború idején teljesített első szemeszter sajátosságainak áttekintésére vállalkozom. A cél eléréséhez részletesen elemzem a felsőoktatásban tapasztalt sajátosságokat a 2022. február 24. és 2022. május 31. közötti időszakban.

A témához kapcsolódó források és szakirodalom közül elsődleges történeti forrást jelent a hadiállapot bevezetéséről szóló elnöki rendelet, az ukrán oktatási miniszter

2022. február 24-én keltezett körlevele, a kutatott oktatási intézmény rektora és tanulmányi osztálya által kiadott, szabadon hozzáférhető és pecséttel hitelesített rendelet. Másodlagos történeti forrásként értékelhető a nyomtatott és online sajtóban megjelenő híradás. Szakirodalomként az oktatási folyamat tapasztalatait összegző tudományos közlemények tartalma jelenik meg.

A kutatás során deduktív módszereket alkalmaztam. Ezek közé tartozik a forráskutatás és a tartalomelemzés (Lengyelne 2013: 132). Az írott történeti források meghatározása után külső forráskritika következik: megállapítom a rendelet hitelességét, például a pecsét alapján. Ezt belső forráskritika követi: értelmezem a rendelet tartalmát. A másodlagos írott történeti források közé sorolható a sajtóban megjelent híradás. A légiriadó időpontjának meghatározásában jelent segítséget az interneten elérhető angol, magyar, ukrán nyelvű hírportálok légiriadóval kapcsolatos híradása a 2022. március 12. és május 31. közötti időszakot tekintve. A tanrendet megzavaró légiriadó időpontját rögzítem a légiriadó kezdetét és végét jelző híradás segítségével, végül a munkarendet megszakító légiriadó időpontját említem a szövegben. A témához kapcsolódó szakirodalmat a szakfolyóiratokban vagy konferenciakötetekben megjelenő tudományos közlemények alkotják. Az oktatási folyamat 2022 tavaszán tapasztalt jelenségeit tanulmány keretében összegezte több kutató. A deduktív kutatási módszerek közé tartozik a tartalomelemzés. Áttekintem a tudományos közlemények egy részét, és reflektálok egy-egy tanulmány tartalmára. Elsősorban a pedagógiai innováció bemutatását keresem az ukrán nyelvű pedagógiai szakirodalomban. Végül hangsúlyt helyezek az oktatási folyamatban tapasztalható kihívás ellenére is megvalósítható kooperatív csoportmunka lehetőségének áttekintésére. A deduktív kutatási módszer vált vizsgálati módszerré, mert ez a legmegfelelőbb módja annak, hogy objektíven szemlélhessem az eseménysorozatot és a reakciót. Ez lehetővé teszi, hogy a kutatás során kronológiai sorrendben rekonstruáljam az eseményeket, figyelembe véve az írott történeti forrásokat és a pedagógiai témájú közlemények tartalmát.

## 2. Rendeletek

Az orosz–ukrán háború felsőoktatásra gyakorolt hatásának forrásanyagát kutatva elsőként az Ukrajna Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma által kiadott, valamint a kutatás tárgyát jelentő intézményben elfogadott rendeletek válhatnak az elemzés tárgyává. Tekintsük át elsőként a 2022 tavaszán megjelent rendeleteket, amelyek az oktatási folyamat menetét befolyásolták. Az orosz–ukrán háború 2022. február 24-én vette kezdetét. A 64/2022. számú rendelet megállapította a hadiállapot bevezetését (Zelenszkij 2022: 1). Ezt követően az oktatási intézmények saját hatáskörben meghatározták az oktatási formát (például távoktatás). Például az Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE) rektora megalkotta a 94/01-04. számú parancsot, amely a hadiállapotról való döntésre hivatkozva 2022. február 24-én a hadiállapot végéig elrendelte a távoktatás bevezetését. Mindez a nappali és a levelező tagozatra egyaránt vonatkozott. A kutató pedagógusok és a pedagógusok számára elrendelte az oktatási folyamat folytatását az érvényben lévő órarend alapján. A rendelet szövege hangsúlyozta, hogy a pedagógusok tartózkodjanak otthonukban (Szmolanka–Feketa–Rohacs–Lengyel–Koroly–Timcsak–Stimak 2022: 1).

Szerhij Skarlet oktatási miniszter 2022. február 25-én kiadott 1/3276-22. számú levelében *Az oktatási folyamat megszervezéséről* rendelkezett. Ennek értelmében 2022. február 28. – 2022. március 13. között tanítási szünetet javasoltak (Skarlet 2022: 1). 2022. március 10-én jelent meg az UNE rektora által kiadott 99/01-04. számú rendelet. Ennek értelmében 2022. március 14-től a nappali és a levelező tagozaton a „távoktatás technológiájának felhasználásával” folytatódhat a tanítás (Szmolanka–Szlivka–Timcsak–Stimak 2022: 1).

### 3. A problémák és kihívások meghatározása az ukrán nyelvű szakirodalomban

#### 3.1. Alapvető problémák

A szakirodalom áttekintése során azokat a tanulmányokat kerestem, amelyek szerzői megvizsgálták a teljes körű háború időszakában érzékelhető legjelentősebb problémákat. Különösképpen azokat a tanulmányokat böngészttem, amelyek nemcsak a tanulásszervezés (a távoktatás sajátosságai), hanem az oktatásszervezés módszertani oldaláról közelítik meg az oktatási folyamatot, és esetleg megoldást is javasolnak.

Budzjak Olga és Budzjak Vaszil elkülöníti „az ukrán ellenőrzés alatt álló, az ideiglenesen megszállt területen lévő, az aktív harci övezetben tartózkodó, továbbá a külföldön élő” egyetemi hallgatókat (Budzjak–Budzjak 2022: 45). Az ukrán ellenőrzés alatt álló területen meghatározza a jelenléti (tantermi), hibrid és távoktatás keretén belül megvalósuló oktatási formát (Budzjak–Budzjak 2022: 45). A tanóra megtartásának pillanatában esedékes kockázati tényezők közé sorolja az internet-hozzáférés, az áramforrás, az óvóhely, a számítógép hiányát, valamint a légiriadót (Budzjak–Budzjak 2022: 46).

Sevcsuk Irina és Sevcsuk Andrij úgy véli, hogy a felsőoktatás épületeinek rombolása, az oktatás finanszírozásának csökkenése, a munkaerő elvesztése, a kutatómunka etikája, illetve a külföldi diákok elvándorlása, elvesztése jelent kihívást a felsőoktatás területén (Sevcsuk–Sevcsuk 2023: 3).

Szuszlóva a kihívások közé sorolja a szorongással való megküzdés problémáját. Szükségesnek tartja, hogy javuljon az oktatási folyamat résztvevőinek érzelmi és pszichológiai állapota. Kihívásként értékeli a technológiai eszközök hiányát, továbbá azt, hogy a hallgatók és tanárok egy része elhagyja az országot. Rögzíti a hallgatók motivációjának és önfegyelmének hiányát (utóbbit nem nevezi meg pontosan), a kihívások közé sorolja „az oktatási folyamat hatékonyságának fenntartását” (Szuszlova 2023: 48).

#### 3.2. Az oktatási intézmények helyzete

A szakirodalomban a 2022–2023 folyamán tapasztalható nehézségeket kerestem. A *Veszélyben az oktatás* című kutatás keretén belül megállapították, hogy a háború első 300 napját tekintve a felsőoktatási és szakképzési intézeteket Zaporizzsja és Donyeck megyében érte a legnagyobb kár, továbbá a legtöbb sérült intézmény Harkiv megyében található (Nikolejev–Rij–Semelinec 2023: 32). A károkat tekintve a sajtóban

rendkívül óvatos becslés jelenik meg, ezért figyelemre méltó az idézett kutatási eredmény. A felsőfokú oktatási intézményeket áthelyezték az aktív harci cselekmények helyszínéről. Mindez 2022-ben 131 felsőoktatási és szakképző intézetre vonatkozott. Ez a folyamat 91 ezer diákot és 11 ezer oktatót érintett. A számadat az intézményekre és a szakképző intézetekre, valamint egyes oktatási intézmények fiókéntézetekre vonatkozik (Nikolejev–Rij–Semelinec 2023: 55). Zaporizzsja városa hét, Dnyipro hat, Kijev szintén hat felsőfokú oktatási intézménnyel bővült. Mindez 6,9 ezer oktatót és 54,1 ezer tanulót jelent. Dnyipro városa tizenöt, Zaporizzsja tizenöt, Poltava tizenegy szakképző intézettel bővült. Az intézmények áthelyezése 2022-ben és 2014-ben eltérést mutat: 2014-ben az intézmény tanulói és oktatói az új helyszínen folytatták tanulmányaikat és munkájukat. 2022-ben az áthelyezett intézmény egy irodával rendelkezett egy új helyszínen, néhány munkatárs ott dolgozott, a tanárok és a tanulók egyaránt a távoktatás segítségével vettek részt az oktatási folyamatban (Nikolejev–Rij–Semelinec 2023: 56).

### 3.3. A diákok által tapasztalt nehézségek a szakirodalom szerint

A szakirodalom áttekintése során kiemelt szempontot jelentett a mentális egészség megőrzésének problémája. Arra voltam kíváncsi, hogy a kutatók hogyan vélekednek a háború lelki következményeiről. Tjutina két jelenséget figyelt meg: az egyik esetben úgy látta, hogy a hadszíntéren zajló eseményekből fakadó instabil élethelyzet csökkent a diákok motivációját. Ugyanakkor ennek ellenkezőjét is rögzítette: a tanulás segítheti a figyelem elterelését a stresszhelyzetről (Tjutina 2023: 440). Hasonló következtetésre jut Dzjamko Viktória és Dzjamko Vitalij: az oktatási folyamatban részt vevők mentális állapota háború idején nem olyan, mint a pandémia időszakában volt (Dzjamko–Dzjamko 2024: 407).

A mentális egészség megőrzését szolgáló kezdeményezés érdekében jött létre a *Hogy vagy?* című weboldal (Orosz–Bida–Kucsaj 2024: 439). Ez a weboldal tanácsokat nyújt a stresszkezelés témakörében. A tanácsot el kell olvasni, lefordítani és alkalmazni. Magyar nyelven a Kárpátaljai Magyar Mentálhigiénés Társaság programjai, továbbá a Kárpátaljai Lelki Elsősegély Telefonszolgálat nyújthatnak segítséget. Erre szükség lehet; Bacsó Róbert és Pataki Gábor az elégedettség- és boldogságérzetről megállapította, hogy „sajnos mind az egészségügyi állapot tekintetében, mind az életkörülmények vonatkozásában, mind az általános boldogságérzet esetében jelentősen alulmaradt a vizsgálati időszakban a Kárpátalján élő lakosság indexe az elköltözöttekhez képest” (Bacsó–Pataki 2024: 267). A kutatók tehát foglalkoznak a háború mentális egészségre gyakorolt hatásával.

### 3.4. A tanárok által tapasztalt kihívások háború idején

Érdekes kérdés, hogy a pedagógus érző és érzékeny emberként a munka elvégzése, a tanterv és az aktuális rendelet tartalmának teljesítése közben milyen kihívással szembesül. Erről kevés ténnyel rendelkezünk, legfőképpen csak az oktatásszervezés

területéről. Voloscsenko betekintést nyújt abba, hogy milyen kihívással szembesül egyetemi oktatóként. A tudományos szakfolyóiratban való publikálás lehetősége és az önképzés merül fel példaként. Egyes tudományos szakfolyóiratok egyedi határidőt szabtak a tanulmány elkészítésére, írja Voloscsenko. Hozzáteszi, hogy a tanárok munkáját a határidő hosszabbításán kívül segítette a *Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation* működése. A központ online képzéssorozatot hirdetett, lehetőséget biztosítva az ismeretek bővítésére és a továbbképzésre a felsőfokú oktatási intézmények oktatói számára. Az intézet a székhelyét Odesszából Ungvárra helyezte át (Voloscsenko 2023: 15).

#### 4. Megküzdési stratégia Ungváron 2022 tavaszán

2022. március 10-én jelent meg az UNE rektora által kiadott 99/01–04. számú rendelet. Ennek értelmében 2022. március 14-től a nappali és a levelező tagozaton a „távoktatás technológiájának felhasználásával” folytatódhatott a tanítás (Szmolanka–Szlivka–Timcsak–Stimak 2022: 1). Ez a pandémia idején használt felület (Moodle) és alkalmazás (Google Meet) igénybevételét jelentette. A pandémia miatt elrendelt karantén idején nélkülözhetetlenné vált az UNE által használt e-learning felület, a Moodle. 2020-ban 16 ezer, 2021 decemberében közel 18 ezer felhasználó (oktató és hallgató) regisztrált a felületen (Szmolanka 2022: 46).

A Moodle felülete lehetővé teszi, hogy az egyetemi hallgató elolvassa a tantárgy témaköreit, vázlatpontjait, az előadáshoz tartozó prezentációt, a szemináriumi foglalkozás témáját, a feladatok határidejét. Az egyetemi hallgató feltöltheti a Moodle felületére a szemináriumi foglalkozásra készített prezentációt, továbbá a pontszámot is láthatja ezen a felületen. Az UNE a Microsoft és a Google oktatási intézményekkel való együttműködésre épülő programokat használja. „2020 elején 2400, 2021 végére az uzhnu.edu.ua domain alatt több mint 20 ezer Google-fiókot hoztak létre az egyetem oktatói, dolgozói és hallgatói számára” (Szmolanka 2022: 47). Tehát a Moodle virtuális oktatási környezetként szolgált a témakörök megosztása és a szemináriumok, önálló írásos beszámolók, tesztek közzététele és ütemezése, értékelése szempontjából. Az egyetemi előadás és szeminárium pedig Google Meet-es videókonferencia keretén belül zajlott a karantén idején és 2022 tavaszán egyaránt.

Ebben az időszakban az Ungvári Nemzeti Egyetem (UNE) Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetében (UMOTI) 191 nappali tagozatos egyetemi hallgató tanult (Szmolanka 2022: 14), levelező tagozaton 70 diák folytatta tanulmányait (Szmolanka 2022: 15). Összesen 261 emberre vonatkozott az előzőekben ismertetett rendeletek tartalma az UNE UMOTI esetében. Krízishelyzetben működhet a távoktatás, ha a pandémia idején megnyilvánuló tapasztalatokon alapul. A virtuális oktatási környezet (Moodle) és a videókonferenciához szükséges program (Google Meet) rendelkezésre állt. Felmerül a kérdés: mi a különbség a pandémia és a háború idején zajló távoktatás között? Az első nyilvánvaló különbség a légiriadó megjelenése.

## 5. A légiriadó

Az első légiriadó Kárpátalján 2022. március 12-én következett be (Pallagi 2022). A légvédelmi sziréna megszólalását követően mindenkinek óvóhelyre kell vonulnia. A légiriadó kihirdetésének oka, a riasztásra vonatkozó kommunikáció (például a rádió, az applikáció, több weboldal és online hírportál), a riasztás időpontjának rekonstrukciója, valamint az eredmény rögzítésének módszere külön problémakör. Ennek egyik oka, hogy az online böngészhető hírportálok (*Kárpátalja.ma*, *Karpat.in.ua*, *Ukrainska Pravda*) eltérő időpontban kezdték használni a „légiriadó” kulcsszót.

2022 márciusában a *Kárpátalja.ma* hírportál a „háború, közélet” kulcsszó keretén belül tájékoztat a légiriadóról (Gál 2022; Sz. Kárpáthy Kata 2022). A *Karpat.in.ua* az „események” kulcsszóval jelöli ezt a helyzetet (sz. n. 2022a). Az *Ukrainska Pravda* angol változatának archívumában 2022. július 18-tól követhető online az „air raid warning” kifejezés (Kizilov 2022a). Ez érvényes az *Ukrainska Pravda* ukrán nyelvű változatára is (Kizilov 2022b). A légiriadó tényéről az *Air Raid Alert Map of Ukraine* című weboldal szolgáltat hozzáférhető információt (sz. n. 2025a). A szerkesztők hangsúlyozzák: más forrásokkal együtt tájékozódjunk a légiriadó kihirdetéséről.

Az említett online hírportálok böngészését követően táblázatot készítettem a légiriadó időpontjáról a 2022. március 10. és 2022. május 31. közötti időszakban az *Air Raid Alert Map of Ukraine* című weboldal alapján, a legpontosabb, légiriadóra vonatkozó archívum után kutattam.

Végül 2022 tavaszát tekintve a *Mukachevo.net* elnevezésű hírportál légiriadó címkéjét használtam, mert ezen a felületen 2022. március 12-től alkalmazzák a „légiriadó” kulcsszó ukrán változatát. Összehasonlítottam az *Air Raid Alert Map of Ukraine* és a *Mukachevo.net* felületén található, Kárpátaljára vonatkozó riasztás időpontját. A téma szempontjából lényeges, hogy a tanítási napot és időszávot tekintve mikor hirdettek légiriadót. A 2022. március 12. és május 31. között eltelt időszakban több alkalommal hirdettek légiriadót. A tanítási időszakban 2022. március 15-én kedden (sz. n. 2022b), 2022. április 25-én hétfőn (sz. n. 2022c), 2022. május 5-én csütörtökön (sz. n. 2022d) szólalt meg a légvédelmi sziréna. Összegzésként meghatározható, hogy 2022 tavaszán a digitális tanrendet nem szakította meg jelentős mértékben a légiriadó.

## 6. A távoktatás öröksége

2022 márciusában a háború tényével, következményével, valamint a távoktatás örökségével szembesült a tanár és az egyetemi hallgató. Az első tényező esetében minden ember ismeretlen helyzetben találta magát. A korábban alkalmazott megküzdési stratégia (a probléma racionalizálása, segítő beszélgetés) talán ideiglenes megoldást nyújthatott. A távoktatás folytatásával a pedagógus a pandémia idején megszerzett tapasztalataira építve folytathatta munkáját. Az oktató számára aktuális kérdéssé vált, hogy a háború idején zajló távoktatás magában hordozza-e a pandémia idején megvalósult távoktatás árnyoldalait. Felmerül, hogy milyen sajátosságokkal rendelkezett a távoktatás a pedagógiai irodalom szerint.

A távoktatás kihívás elé állította a felsőoktatásban részt vevő hallgatókat és tanárokat. A jövőben interaktív oktatási platform létrehozása és a diákok távoktatással kapcsolatos véleményének kutatása szükséges – összegezte egy kutatócsoport, amelynek tagjai az orvostanhallgatók távoktatással kapcsolatos véleményét vizsgálták Ternopilban (Terenda–Terenda–Horisnij–Pancsisin 2020: 59). A távoktatás 2020-as tapasztalatait értékelve egy másik kutatócsoport megállapította, hogy „a technológiai fejlődés, a migráció, a távmunka és a járványügy szükségessé teszi az oktatási programok módszertani támogatását, továbbá a technológiai és humán erőforrás biztosítását a távoktatás lebonyolításához” (Proszkura–Krona–Litvinova 2020: 312). A szerzők hozzáteszik: cél, hogy az oktatási program alkalmas legyen tantermi és online oktatás megvalósítására egyaránt. Hasznos felvetés, konkretizálásra szorul. Az oktatási program és a tantárgyra vonatkozó munkaterv meghatározza az önálló munkára fordított óraszám mennyiségét. Esetleg az önálló munkára fordított óraszám növelése szükséges, vagy a munkatervben kell rögzíteni, hogy az önálló munka nem referátum és kollokvium készítése, hanem projekt munka megvalósítása.

Az ukrán és a kárpátaljai magyar nyelvű szakirodalom teljes körű áttekintése szétfeszítené e szöveg keretét. Ezért mindössze két kutatási eredményből idézek. Bacsó Róbert és Pataki Gábor a pandémia társadalmi-gazdasági következményeit elemezte. A világjárvány társadalmi következménye kapcsán megjegyzi, hogy a tanulásra és önfejlesztésre szánt idő a magyar minta esetében a semleges tartomány közelében, míg a kert és udvar építése pozitív következményként jelent meg (Bacsó–Pataki 2022: 13). A kutatás oktatásra vonatkozó alkotóelemét Beregszász (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) és Ungvár (Ungvári Nemzeti Egyetem) szolgáltatta. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola esetében 400 magyar nyelvű kérdőívet, az Ungvári Nemzeti Egyetem esetében 63 ukrán nyelvű kérdőívet rögzítettek (Bacsó–Pataki 2022: 6). Az oktatásra vonatkozó felmérés 2021 tavaszán valósult meg (Bacsó–Pataki 2022: 7).

A két kutató a kutatás eredményét összegezve megállapítja, hogy a tanulók és tanárok is találtak pozitív és negatív alkotóelemet az online oktatásban. A diákok és az oktatók egyaránt elégedetlenek a távoktatás miatt, de a diákok pozitívabban viszonyultak a távoktatáshoz, mint az oktatók (Bacsó–Pataki 2022: 22). Ennek magyarázatát nem részletezi a tanulmány, de sejthetjük, hogy a digitális tanrend megszervezése (a tantárgyak témakörének megjelenítése a Moodle felületén a nappali és a levelező tagozat esetében időt vesz igénybe, továbbá a Google Meet videokonferencia ütemezése, változatos teszt sor létrehozása a dolgozat, szigorlat, vizsga, pótszigorlat, pótvizsga esetében) növelte a munkaórák számát az oktatók számára.

Husztai Ilona a nyelvtanulás vonatkozásában megállapította, hogy „tanáraink ráébredtek az online oktatás előnyeire, és felhasználják a kényszerszerűen megszerzett digitális ismereteiket a jelenléti oktatásban is; a távoktatás előkészítésekor nemcsak a tanároknak, hanem a diákoknak is képzést kell biztosítani (technológiai és önálló tanulási készségek terén)” (Husztai 2022: 227). Ez előre vetíti a 2022 tavaszán bekövetkezett eseményt: a távoktatás tapasztalatai továbbra is az oktatási folyamat részét képezték. Összefoglalóként rögzíthető, hogy a távoktatás öröksége hatékonyabb oktatási módszerek alkalmazását indokolja.

## 7. A kihívásra adott válasz: alkalmazkodás és problémamegoldás az ukrán nyelvű szakirodalomban

A 2022–2023 folyamán megjelent tanulmányok között konkrét megoldást javasoló közleményeket kerestem. Ezek közül kiemelek néhány megállapítást. A háború felhívta a figyelmet a közös nemzetközi platform létrehozásának fontosságára. Állami, regionális, nemzetközi és egyéb partneri alapon működő támogató rendszer és szervezet szükséges hosszú távon, valamint a felsőoktatás informatikai-elemző rendszerének modernizálása indokolt (Zsila 2023: 144). A nemzetközi tudományos kapcsolatok fejlődése nyomán hallgatói mobilitási programok váltak elérhetővé (Felcan 2023). A Coursera, Udemy, Prometheus felülete és a *Ukraine Global Faculty* előadás-sorozata biztosít lehetőséget az önképzésre. Ezeken a felületeken ukrán és angol nyelven vált elérhetővé egy-egy képzés. Különösen az angolnyelv-tudás fejlesztésére irányuló képzés lehetett aktuális a diákok és oktatók számára. Hadiállapot idején a pedagógus feladata az oktatásszervezésen kívül a tanulók mentális egészségének megőrzése. Ez hogyan lehetséges? „Ennek megvalósításához a pedagógusnak rendelkeznie kell azokkal az ismeretekkel, amelyek arra vonatkoznak, hogy az eltérő életkorú tanulók miként reagálnak egy vészhelyzetre. A pedagógusnak rendelkeznie kell azokkal a készségekkel, amelyekkel megelőzhető és csökkenthető a vészhelyzet tanulókra gyakorolt negatív hatása” (Lazaranko–Kolomijec–Zsovcsin 2024: 431). Ahhoz, hogy a pedagógusok megfelelően reagáljanak a krízishelyzetre, a tanárképzés pszichológiai komponensének kiegészítése indokolt. Ennek köszönhetően a pedagógus hatékonyabban kezelheti a különböző életkorú diákok vészhelyzetre adott reakcióit (Lazaranko–Kolomijec–Zsovcsin 2024: 433).

Hasonló következtetést fogalmaz meg Ponomarova és Csercsata: a hallgatók oktatási folyamatban való elköteleződésének érdekében kreatív órát érdemes tartani (Ponomarova–Csercsata 2023: 64). A felsőoktatásban jelentős szerepet kap a tudásanyag átadása és a kutatómunka. Ezenkívül nagy hangsúlyt szükséges helyezni a digitális eszköztár használatára és az innovatív oktatói tevékenység megvalósítására (Csercsata–Stepka 2023: 141). Milyen megoldás lehetséges? A diákok által kutatott téma alkotóelemeinek feltárását segíti az esettanulmány módszer alkalmazása (Drihola–Hluscsenko 2023: 18). A felsőoktatási törvény értelmében mindegyik tantárgy egy oktatási-szakmai program tartalmán alapul. Ebben jelentős szerepet kap a tantárgy elsajátítása által fejleszthető kompetenciák meghatározása. A kompetenciafejlesztés hatékonysága a kiválasztott módszertől függ. Ezért a diákközpontú oktatási módszer alkalmazása ajánlott, amely a hallgatót a tudásanyag elsajátításának aktív résztvevőjévé teszi. Például a „one minute papers” elnevezésű módszer alkalmazása arra kéri a hallgatót, hogy az előadást követően egy lapra jegyezze fel az előadás során hallott legérdekesebb és legfontosabb információt (Csumak–Rabics 2023: 143). Krízishelyzetben szintén megoldást biztosíthat a felfedező (heurisztikus) tanulás elvének megvalósulása (Dzjamko–Dzjamko 2024: 408). A projekt módszer alkalmazásának előnye a közös produktum létrehozása érdekében megvalósuló együttműködés (Kecskés 2024: 220). Ezek a javaslatok elősegíthetik a tanulási folyamat hatékonyságának megőrzését.

## 8. A kooperatív csoportmunka

Az elméletet követően vizsgáljuk meg, hogy a pedagógus eszköztárában rejtőzik-e olyan módszer, amely még nem került előtérbe. A kooperatív csoportmunka ebbe a kategóriába sorolható. A kooperatív csoportmunka egy munkaforma, amelyet a közoktatásban és a felsőoktatásban egyaránt alkalmazhatunk. A hagyományos csoportmunkától abban különbözik, hogy a feladat akkor teljesíthető, ha mindegyik résztvevő szerepet vállal benne (Farkas-Nagyházi 2022: 123). Hagyományos csoportmunka esetében a feladat elvégzése kerül előtérbe, míg a kooperatív csoportmunka esetében a jó munkakapcsolat fenntartása a cél (Virág 2013: 117). A pedagógiai szakirodalom hangsúlyozza, hogy az egyéni és versengő munkaformát és a kooperatív csoportmunkát egyszerre ajánlott alkalmazni (Virág 2013: 119).

A frontális osztálymunka azt jelenti, hogy az osztályt egységes egésznek tekintjük. Kooperatív csoportmunka esetében az osztályt minimum négyfős csoportokra osztjuk. Véletlenszerűen létrehozott és heterogén csoport is lehetséges (Virág 2013: 117). A pedagógiai szakirodalom alapján akkor eredményes a kooperatív csoportmunka, ha érvényesül az építő egymásrautaltság, az egyéni felelősség, az egyenlő részvétel és a párhuzamos interakció elve. Az említett alapelvek megvalósulása esetén fejlődik a kommunikáció, az együttműködési készség (Bencéné 2022: 112). A kooperatív tanulás alapja a csoporttagok együttműködése. Ez elősegíti a csoportszellem fejlődését (Virág 2013: 115). A tanár mentorként vesz részt a munkafolyamatban; tanácsot ad, amikor szükséges. Ez a munkaforma a tanár szempontjából pontosan annyi figyelmet igényel, mint amikor a tanuló kiselőadást készít elő: a szakirodalommal kapcsolatos konzultáció és a munkafolyamat ellenőrzése ebben a munkaformában is aktuális. A munkafolyamat értékelését tekintve a kooperatív csoportmunka eredményének értékelése lehetővé teszi a formatív és a szummatív értékelést (Bencéné 2022: 137).

### 8.1. A felsőoktatásban alkalmazható kooperatív technikák

Az egyetemi előadások és szemináriumi foglalkozások alkalmával olykor a frontális oktatás elvei érvényesülnek. Az előadás monológot jelent (prezentációval szemléltetve), esetleg a problémaorientált történelemtanítás koncepciója alapján problémafelvető magyarázat kerül előtérbe a történelmi témához illeszkedő előadás során. Előnye, hogy a téma aktualitása, a kutatási előzmény áttekintése és a téma kifejtése, valamint a témához illeszkedő önálló írásos beszámoló témakörének részletezése előtérbe kerül az előadás során. Hátránya, hogy követhetatlenné válik az előadás, ha a diákok a közösségi média használatára, egy-egy üzenet megtekintésére, egyéb teendő elvégzésére összpontosítanak az előadás ideje alatt. Ez megtörténhet a digitális tanrend idején is: kikapcsolt kamera, reggeliző, dolgozó diák (és a család) hallgatja az előadást. Mindezt megelőzhetjük, ha a tanóra elején (tantermi oktatás idején és videokonferencia esetén) a kooperatív technikák közül választunk egyet.

Az előadás elején a témához való kapcsolódás, a ráhangolódás eszköze lehet a *Jut eszembe* módszer (Farkas-Nagyházi 2022: 125). Lényege, hogy az előző óra témájához illeszkedő kulcsszót említ a tanár, és arra kéri a diákokat, hogy a *Jut eszembe* Hunyadi János

után például Luxemburgi Zsigmond, Cillei Ulrik nevének említésével folytassák a szóláncot. Fontos részlet, hogy a kooperatív technika alkalmazása előtt el kell magyarázni a koncepciót a diákok számára. A módszer (*Jut eszembe*) sikeres alkalmazása érdekében a pedagógusnak tudnia kell, hogy a diákok alkalmaztak-e korábban hasonló módszert, milyen tapasztalattal rendelkeznek a kooperatív technika alkalmazása kapcsán, kedvelték-e a párbeszédet és interakciót igénylő időszávot a tanóra elején. Előfordulhat, hogy az egyetemi hallgatók a szemináriumi foglalkozást megelőzően még nem sajátították el maradéktalanul a tananyagot, a kulcsszavak és összefüggések ismeretlenek számukra, ezért tarthatnak a válaszdástól. Pontosan ezért ösztönözheti a tanulókat a módszer alkalmazása arra, hogy a szemináriumi foglalkozást megelőzően, az előadás idején aktívan jegyzeteljenek, esetleg készüljenek a következő órára egy-egy kulcsszóval.

Tehát fontos mozzanat a módszer alkalmazására való felkészülés: amikor vázoljuk, hogy a problémafelvető magyarázaton kívül párbeszédre is készülni szükséges előadás alkalmával is, nemcsak szemináriumon. A koncepció részletezése is jelentőséggel rendelkezik, annak érdekében, hogy mindegyik résztvevő eredményes csapatjátékossá váljon. Ezt követően következhet a tanóra típusához (előadás, szeminárium) és céljához (a tananyag átadása, esetleg az elsajátított ismeretek rendszerezése, gyakorlás, a tananyag tartalmában való elmélyülés) illeszkedő kooperatív módszer kiválasztása. Az eszköztár széles. A lényeg, hogy a diákok értsék a módszer lényegét, alkalmazásának menetét, és a módszer alkalmazása segítse a diákot a tananyag elsajátításában.

## 8.2. A szemináriumi foglalkozás során alkalmazható kooperatív technikák

A szemináriumi foglalkozás alkalmával a tananyag gyakorlása, a téma tartalmában való elmélyülés kerülhet előtérbe (Farkas-Nagyházi 2022: 132). Két kooperatív technika (*Feladatküldés* vagy a *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg*) alkalmazását részletezzük a pedagógiai szakirodalom alapján, és reflektálunk annak alkalmazhatóságára.

A *Feladatküldés* menete: diákok négyfős csoportot alkotnak, megbeszéljük a feladatot, és elkezdődik a munka. A *Feladatküldés* lényege, hogy mindegyik csoporttag kidolgoz egy ismétlődő kérdést, amit egy lapra vagy kártyára lejegyez. A lap másik oldalára a válasz kerül. A csoporttagok közösen válaszolják meg a kérdést (Farkas-Nagyházi 2022: 134). Érdemes részletezni az értékelés módját: négy helyes válasz jelenthet négy pontot, és egy pont adható a jól megfogalmazott kérdésért. Ebben az esetben a szemináriumi foglalkozáson gyűjtött összpontszám öt pont. A kérdés a szemináriumi foglalkozás egyik vázlatpontjához kapcsolódik. A történelem szakirányon tanuló hallgatók esetében a Bloom-taxonómia alapján a ténybeli tudás szintjét összefoglaló kérdés megfogalmazása ajánlott. A leendő történelemtanárok így gyakorolják a helyes kérdésalkotást. A végén a csoportok előadják a kérdéseket, mindegyik csoport tanul a másik csoport tananyagából egy részletet. A tanár figyelemmel kíséri a csoportokban zajló munkát. Szükség esetén segít, részletez, magyaráz. A tanulók aktívan kommunikálnak egymással. Fejlődik a tanulók kommunikációs és problémamegoldó készsége.

A *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg* elnevezésű kooperatív technika esetében a munkafolyamat hasonló: a feladat megbeszélése, a csoport létrehozása

és a feladat megoldása. Ebben a helyzetben a Bloom-taxonómia szerint az összegzés szintjét jelölő kérdést tárgyalhatnak a résztvevők. A *Feladatküldés* során a cél az ismétlés és a közös tanulás, a *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg* című kooperatív technika a diskurzust hangsúlyozza.

Hogyan alkalmazható a *Feladatküldés* kooperatív technika digitális tanrend esetében? Digitális tanrend idején a szemináriumi foglalkozás videókonferencia keretében valósul meg. A diákok előzetesen tanulmányozhatják a szakirodalmat, és előkészítik a téma feldolgozását és a tanulói kiselőadást segítő prezentációt. A Moodle felületén megoszthatják egymással. A videókonferencia elején a *Jut eszembe* módszer segítségével ráhangolódnak az óra témájára. Ezt követően a Google Meet alkalmazás lehetővé teszi a csoportbontást. A kiscsoportban a tanulók a *Feladatküldés* segítségével kérdezhetik egymást. A kérdéseket a *Jamboard* vagy a *Miro* felületén, esetleg a csetben is megoszthatják egymással.

A *Gondolkozz, beszélj meg párban, oszd meg* kooperatív technika digitális tanrendben is könnyedén alkalmazható. A Google Meet felületén zajló videókonferencia alkalmával csoportbontást alkalmazunk. A diákok kiscsoportban megbeszélnek a problémakört, majd az előre meghatározott idő elteltével közösen folytatódik a párbeszéd. Fontos szempont, hogy ne legyen túlzottan bonyolult a munkafolyamat. A csoportmunka alkalmával megvalósuló önálló tervezés, időbeosztás, problémamegoldás, valamint a közös munka, és annak megvalósítása elengedhetetlen az egyetemi hallgatók megfelelő előrehaladásához. Mindez az oktatási folyamat és az egyetemi hallgatók esetében megvalósuló szakmai gyakorlat eredményessége, továbbá a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés szempontjából is kulcsfontosságú, különösen olyan időszakban, amelyben a diákok jelentős időt töltenek távoktatás keretében. Ennek megfelelően olyan módszereket érdemes alkalmazni, amelyek lehetővé teszik a párbeszédet, csoportmunkát, rugalmas időbeosztást, a szemináriumi téma tartalmának részletes kidolgozását, annak megosztását és közös feldolgozását a diákok között.

Végül megállapítható, hogy 2022 tavaszán a háború ténye és a légiriadó esélye, valamint a digitális tanrend összes (pozitív és negatív) következménye határozta meg az oktatási folyamatot. 2022 őszén az áramszünet okozott kihívást. 2023 tavaszán a tantermi oktatáshoz való visszatérés, a háború és a légiriadó ténye közösen befolyásolta a tanítás menetét. Ez 2022 tavaszán nem volt előre jelezhető. Ezért az akkor megvalósítható feladatok kerültek előtérbe: csoportmunka alkalmazása a szemináriumon, a *Jamboard* és *Miro* alkalmazás használata az ismétléshez és az összegzéshez a szemináriumon.

### 8.3. A kooperatív csoportmunka alkalmazásának oka

2022 tavaszán összességében a háború ténye és a légiriadó esélye, valamint a távoktatás összes pozitív és negatív hatása egyidejűleg határozta meg az oktatási folyamatot. A következő okok fogalmazhatók meg:

- a hadiállapot bevezetése, a tanítási szünet, majd a távoktatás elrendelése;
- a távoktatás összes pozitív és negatív hatásának egy időben való érvényesülése;
- a háború tényéből fakadó bizonytalanság, szorongás, koncentráció- és motivációcsökkenés;

- a légiriadó lehetősége (2022. március 12. és május 31. között bármikor megszólalhatott a légvédelmi sziréna. Ennek megfelelő oktatási módszer kiválasztása válik szükségessé. A szeminárium foglalkozás során érvényét veszíti a kiselőadás, prezentáció, tudásfelmérő feladatlap, kerekasztal-körforgó alkalmazása, mert bármikor megszólalhat a sziréna, nem lehet tudni, meddig tart, és nem felelt mindenki);
- olyan módszert szükséges választani, amely lehetővé teszi az oktatási programban és a munkatervben kitűzött cél megvalósulását, a kompetenciafejlesztést, ugyanakkor összeegyeztethető a tanóra váratlan megszakadásával;
- a tanórán kívüli tanulói tevékenység (tanulás) idejének növekedése jelenthet megoldást és terhet egyaránt;
- az egyéni munka nem megfelelő (a pandémia idején megvalósult távoktatás tapasztalata);
- a csoportmunka megvalósulása ideális lehet.

## 9. Következtetések

A kooperatív csoportmunka alkalmazása hadiállapot idején helyénvaló, mert a szeminárium menetét megszakító légiriadó ellenére is alkalmazható. A légiriadót követően a diákok rugalmas időbeosztás segítségével közösen készíthetnek egy-egy vázlatpontot összefoglaló plakátot, ebből később tudományos poszter készülhet.

A tanulmány vázlatpontjai nyomán ezek a következtetések fogalmazhatók meg:

- *A gyors reakció fontossága.* Az oktatási folyamat zavartalanságát veszélyeztető tényező lehet a pandémia, hackertámadás, háború. Ezért aktuális annak vizsgálata, hogy intézmények hogyan reagálnak a válsághelyzetre. Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk: a vészhelyzetre adott gyors reakció kiemelkedő jelentőséggel rendelkezik. 2022. február 24-én előbb az elnök, aztán az oktatási miniszter, majd az adott intézményvezető rendelete érkezett meg az oktatási folyamat résztvevőihez elektronikus formátumban (e-mailben, körlevélben).
- *A rendeletek jelentősége.* A rendeletek meghatározták a következő lépést és a teendő végrehajtásának módját (például „a távoktatás technológiájának használata”).
- *Az átmeneti időszak.* 2022. február 25-én két hétre szünetet rendeltek el az oktatási intézményekben. Ez lehetőséget nyújtott a helyzetértékelésre és a további teendők meghatározására.
- *A korábban alkalmazott gyakorlat folytatása.* A gyors reakciót elősegíti, ha létezik egy alternatív megoldás az oktatási folyamat biztosítására válsághelyzet esetén. 2022 tavaszán Ungváron ezt a pandémia idején használt online tanulási környezet (Moodle) és a videókonferencia lehetősége (Google Meet) biztosította.

Az orosz-ukrán háború felsőoktatásra gyakorolt hatását szakaszonként (szemeszterenként) érdemes tanulmányozni. Az oktatásszervezés menetére vonatkozó rendeletek elemzése (a dolgozatírás menete, az államvizsga és a diplomamunka-védés menete) külön kutatási témakörként jelenhet meg. A mentális egészség és a motiváció

problémakörének kutatása a háború idején zajló oktatási folyamat résztvevőinek vonatkozásában szintén új kutatási témakört jelent.

## Szakirodalom

- Bacsó Róbert – Pataki Gábor 2022: A COVID 19 hatása Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetére. *Danubius Noster* 10/1-2: 5–26. Online: <https://doi.org/10.55072/DN.2022.1-2.5>
- Bacsó Róbert – Pataki Gábor 2024: *Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetének összehasonlítása napjaink kihívásaiban és a jövőbeli kilátások tükrében*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. 230–270.
- Bencéné Fekete Andrea 2022: A csoportmunka. Kis csoportok tanulása, a csoportmunka jellemzői. In: Bencéné Fekete Andrea – Schlichter Takács Anett (szerk.): *Módszertani eszköztár a felsőoktatásban tanító oktatók számára*. Gödöllő: MATE PRESS. 105–121. Online: <https://doi.org/10.54597/mate.0008>
- Farkas Beáta – Nagyházi Bernadette 2022: Kooperatív tanulásszervezés. In: Bencéné Fekete Andrea – Schlichter Takács Anett (szerk.): *Módszertani eszköztár a felsőoktatásban tanító oktatók számára*. Gödöllő: MATE PRESS. 123–138. Online: <https://doi.org/10.54597/mate.0009>
- Husztai Ilona 2022: Aktuális nyelvpedagógiai kérdések Kárpátalján. *Acta Academiae Beregsiensis, Philologica* 1/2: 219–232. Online: <https://doi.org/10.58423/2786-6726/2022-2-219-232>
- Kecskés Judit 2024: Kihívások és lehetőségek a magyar alapszakos közös képzés finn-ugor népek és nyelvek c. tárgyának oktatásában. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pállay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 215–223.
- Lengyelné Molnár Tünde 2013: *Kutatástervezés*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Virág Irén 2013: *Tanulásméletek és tanulási stratégiák*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola.
- Будзяк, Ольга – Будзяк, Василь 2022: Сучасна вища освіта в умовах війни. In: Дикий, Олег (ред.). *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 45–49. [Budzjak, Olga – Budzjak, Vaszil 2022: A jelenkori felsőoktatás a háború feltételeinek függvényében. In: Dikij, Oleg (szerk.): *Oktatási folyamat a hadiállapot feltételei mellett Ukrajnában: az ukrainai tudományospedagógus-továbbképzés anyaga*. Odessza: Helvetika Kiadó. 45–49.]

- Волощенко, Євген 2022: Нові виклики та можливості для навчально-наукової діяльності в умовах війни в Україні. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 15–17. [Voloscenko, Jevhen 2022: Az oktatói és tudományos tevékenység új kihívásai a háború feltételei között Ukrajnában. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 15–17.]
- Дзямко, Вікторія – Дзямко, Віталій 2024: Трансформація інноваційних технологій в закладах вищої освіти в період здійснення освітньої діяльності в умовах військового стану. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pallay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 405–410. [Dzjamko, Viktória – Dzjamko, Vitalij 2024: Az innovatív technológiák átalakulása a felsőfokú oktatási intézményekben az oktatói tevékenység hadiállapot idején történő megvalósításának időszakában. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pallay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 405–410.]
- Дригола, Крістіна – Глущенко, Анна 2022: Метод кейс-стаді як сучасна методика викладання, що сприяє покращенню морально-психологічного стану здобувачів освіти в період війни. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 17–19. [Drihola Krisztina – Hluscenko Anna 2022: A keys-study módszer mint egy kortárs előadásmód, amely az egyetemi hallgatók morális-pszichológiai állapotának javulását segítheti háború idején. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 17–19.]
- Жила, Ганна 2023: Вища освіта в умовах війни: виклики, проблеми, перспективи для студентів та науковців. *Молодь і ринок* 2023/2: 141–145. [Zsila, Hanna 2023: A felsőoktatás helyzete a háború feltételeinek függvényében: kihívások, problémák, perspektívák a diákok és a tudósok számára. *Ifjúság és Piac* 2023/2: 141–145.]. Online: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.274694>
- Lazarenko, Natalia – Kolomijec, Alla – Zsornics, Oleszja 2024: Az oktatás tartalmának modernizálása veszélyhelyzet idején. In: Berghauer-Olasz, Emőke – Hutterer, Éva – Greba, Ildikó – Pallay, Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 431–434.

- Ніколаєв, Євген – Григорій, Іван – Шемелинець, Іван (ред.) 2023: Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 31–32. [Nikolajev, Jevhen – Hrihorij, Ivan – Semelines, Ivan (szerk.) 2023: *Felsőoktatás Ukrajnában: a háború miatt bekövetkezett változások: elemzés és beszámoló*. Kijev: Borisz Hrincsenko Kijevi Egyetem. 31–32.]
- Orosz, Ildikó – Bida, Olena – Kucsaj, Tatyána 2024: Oktatás extrém körülmények között: a pandémia problémájának és következményeinek elemzése a hadiállapot körülményei között. In: Berghauer-Olasz Emőke – Hutterer Éva – Greba Ildikó – Pallay Katalin (szerk.): *Krízishelyzetek hatása és kihívásai az oktatásban*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kiadói Részlege. 435–442.
- Пономарьова, Олена 2022: Проблеми викладання онлайн під час війни в контексті ІТ-освіти. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти (20–24 червня 2022 року, м. Дніпро; Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»*). Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА» 62–65. [Ponomarova, Olena 2022: Az online előadás problémái a háború idején az IT-oktatás kontextusában. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 62–65.]
- Проскура, Світлана – Кронда, Ольга – Литвинова, Світлана 2020: Засоби організації дистанційного навчання в період карантину 2020 року в закладах вищої освіти України. In: Кухаренка, Владимир (ред). *Екстрене дистанційне навчання в Україні: Монографія*. Харків: КП «Міська друкарня». 299–313. [Proszkura, Szvetlana – Kronda, Olha – Litvinova, Szvetlana 2020: A távoktatás megszervezésének eszközei a 2020-as karantén idején az ukrainai felsőoktatási intézményekben. In: Kuharenka, Vladimir (szerk.): *Rendkívüli távoktatás Ukrajnában: monográfia*. Harkiv: KP Városi Kiadó. 299–313.]
- Смоланка, Володимир 2022: Звіт ректора Ужгородського національного університету Смоланки Володимира Івановича за 2022 рік. [Szmolanka, Volodimir 2022: *Szmolanka Volodimir Ivanovics, az Ungvári Nemzeti Egyetem rektora által készített beszámoló a 2022-es évre vonatkozóan*.] Online: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/55601>
- Суслова, Наталія 2022: Виклики і реалії організації освітнього процесу в умовах війни. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна: *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти (20–24 червня 2022 року)*. Дніпро: Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури». 48–50. [Szuszlóva, Natália 2022: Kihívás és realitás az oktatási folyamat háború idején való megszervezésének vonatkozásában. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 48–50.]

- Теренда, Наталія – Теренда, Олександр – Горішний, Ігор – Панчишин, Наталія 2020: Особливості дистанційного навчання в умовах пандемії COVID-19 (за результатами анкетування). *Медична освіта* 2020/4: 57–60. DOI 10.11603/me.2414-5998.2020.4.11661 [Terenda, Natalia – Terenda, Oleszandr – Horisnij, Ihor – Pancsisin, Natalia 2020: A távoktatás sajátosságai a pandémia feltételei közepette (kérdőíves felmérés eredménye alapján). *Orvosképzés* 2020/4: 57–60.] Online: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.4.11661>
- Тютіна, Любов 2022: Освіта під час новітньої російсько-української війни: можливості та виклики In: Дикий, Олег (ред.). *Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 439–441. [Tjutina, Ljubov 2022: Oktatás a jelenkori orosz-ukrán háború időszakában: lehetőségek és kihívások. In: Dikij, Oleh (szerk.): *Oktatási folyamat az ukrajnai hadiállapot függvényében: az összukrajnai tudós-pedagógus továbbképzés anyaga*. Odessa: Helvetika Kiadó. 439–441.]
- Фельцан, Ганна 2023: Детально про особливості участі в міжнародній академічній студентській мобільності розповіли в УжНУ. [Felcan, Hanna 2023: *Részletek az UNE-s egyetemi hallgatók nemzetközi akadémiai mobilitási programban való részvételének sajátosságairól*.] Online: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/detalno-pro-osoblivosti-mizhnarodnij-akad-studentskij-mobilnosti.htm>
- Черчата, Анжела – Штепка, Анастасія 2022: Запровадження інноваційних розробок в освітню діяльність. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред.). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 138–141. [Cserscata, Anzsela – Stepka, Anasztaszia 2022: Innovatív tevékenység bevezetése az oktatási folyamatban. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 138–141.]
- Чумак, Лариса – Рабіч, Олена 2022: Методологічні аспекти формування загальних та професійних компетенцій студентів в умовах воєнного стану. In: Савицький, Микола – Мамчич, Інна (ред.). *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти*. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА». 142–144. [Csumak, Larissza – Rabics, Olena 2022: Módszertani aspektus az egyetemi hallgatók általános és szakmai kompetenciájának formálásában a hadiállapot feltételei között. In: Szavickij, Mikola – Mamcsics, Inna (szerk.): *Oktatás a háború feltételei között: realitás, kihívás és út a megvalósítás felé: az Akadémiai Közösség II. Fórumának anyaga*. Dnyipro: „Dnyepermenti Építészeti és Építőipari Állami Akadémia” Állami Felsőfokú Oktatási Intézmény. 142–144.]
- Шевчук, Ірина – Шевчук, Андрій 2022: Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство* 39. [Sevcsuk, Irina – Sevcsuk, Andrij 2022: Oktatási elemzés a háború prizmáján keresztül: kihívások és lehetőségek az ukrajnai felsőoktatásban. *Gazdaság és Társadalom* 39.] Online: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>

## Források

- Зеленський, Володимир 2022: *Про введення воєнного стану в Україні*. Online: [Zelenszkij, Volodimir 2022: *A hadállapot bevezetéséről Ukrajnában.*] Online: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022?lang=en#Text>
- Смоланка, Володимир – Сливка, Олександр – Фекета, Володимир – Рогач, Олександр – Лендьел, Мирослава – Король, Ігор – Тимчак, Василь – Штимак, Анатолій – 2022: *Про організацію освітнього процесу та роботу університету*. [Szmolanka, Volodimir – Szlivka, Oleksandr – Feketa, Volodimir – Rohacs, Oleksandr – Lengyel, Miroszlava – Koroly, Ihor – Timcsak, Vaszil – Stimak, Anatolij 2022: *Az oktatási folyamatról és az egyetem munkájáról.*] Online: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/robotu-universitetu-v-umovah-voennogo-stanu.htm>
- Смоланка, Володимир – Сливка, Олександр – Тимчак, Василь – Штимак, Анатолій 2022: *Про організацію освітнього процесу*. Ужгородський Національний Університет. Українсько-угорський навчально-науковий інститут. Архів кафедри історії Угорщини та європейської інтеграції. Копії наказів з основної діяльності. № 41.02-05 [Szmolanka, Volodimir – Szlivka, Oleksandr – Timcsak, Vaszil – Stimak, Anatolij 2022: *Az oktatási folyamat megszervezéséről*. Ungvári Nemzeti Egyetem. Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézet, Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék archívuma. Az oktatási tevékenységgel kapcsolatos parancsok másolatát tartalmazó № 41.02-05 sz. mappa]
- Шкарлет, Серій 2022: *Про організація освітнього процесу*. [Skarlet, Szerhij 2022: *Az oktatási folyamat szervezéséről.*] Online: <http://idgu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/02/lyst-mon-13277-22.pdf>
- Гál Adél 2022: Лégiрадó volt Kárpátalján. *Kárpátalja.ma*, 2022. március 14. Online: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/legirado-volt-karpataljan-2/>
- Kizilov, Yevhen 2022a: Air Raid Warning Issued for most Regions of Ukraine. *Ukrainska Pravda*, 2022. július 18. Online: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/07/18/7358786/>
- Pallagi Marianna 2022: Лégiрадó volt Kárpátalján. *Kárpátalja.ma*, 2022. március 12. Online: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/legirado-volt-karpataljan/>
- Sz. Kárpáthy Kata 2022: Véget ért a légirádó. *Kárpátalja.ma*, 2022. március 15. Online: <https://karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/veget-ert-a-legirado/>
- sz. n. 2022a: A légirádó véget ért. *Karpat.in.ua*, 2022. március 28. Online: <https://podiji.karpat.in.ua/?p=78754&lang=hu>
- sz. n. 2022b: На Закарпатті повітряна тривога (ВІДБІЙ) [Лégiрадó Kárpátalján (vége)]. *Mukachevo.net*, 2022. március 15. Online: [https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-povitriana-tryvoha-vidbiy\\_3411708.html](https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-povitriana-tryvoha-vidbiy_3411708.html)
- sz. n. 2022c: На Закарпатті оголошено повітряну тривогу [Kárpátalján légirádót hirdettek]. *Mukachevo.net*, 2022. április 25. Online: [https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-oholosheno-povitrianu-tryvohu\\_3513068.html](https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-oholosheno-povitrianu-tryvohu_3513068.html)
- sz. n. 2022d: На Закарпатті оголосили повітряну тривогу [Kárpátalján légirádót hirdettek]. *Mukachevo.net*, 2022. május 5. Online: [https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-oholosyly-povitrianu-tryvohu\\_3533380.html](https://mukachevo.net/news/na-zakarpatti-oholosyly-povitrianu-tryvohu_3533380.html)
- Air Raid Alerts in Ukraine* [é. n.]. Online: <https://alerts.in.ua/en>

Євген Кізілов 2022b: У більшості областей України повітряна тривога. *Українська правда*, 2022. július 18. [Yevhen Kizilov 2022b: Ukrajna legtöbb megyéjében légiriadót hirdettek. Online: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2022/07/18/7358786/>

**Kovács Eleonóra** etnográfus, az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán–Magyar Oktatási-Tudományos Intézetéhez tartozó Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék tanársegédje és az ungvári Hungarológiai Központ munkatársa. Kutatási területe: első világháború, Przemyśl ostroma.